

מהמתחדש ומהמתרחש

גיליון מס' 17
תמוז תשע"ז
June 2017

שםעולם

6 השמדת יהודי סרביה

8 החינוך היהודי
במחנה המעבר בהולנד

דבר המערכת

הרב | אברהם קריגר
ראש המכון

הנוגעת בכל מסגרת החיים, מקהילות קטנות בארה"ב ודרום אמריקה, בהן פועל המכון, דרך קייטנות קיץ לנוער יהודי בארה"ב, פעילות "שם עולם באקדמיה", כניסה משמעותית לעולם התאטרון והבימה, אשר החלה ממש בימים אלו וכמובן בתחומי תודעה וזהות. יתכן שקווי דמיון אלו בין הימים ההם והזמן הזה הם אות חיוני ליכולת לשמר בהצלחה את זיכרון השואה לנצח.

גיליון זה שלפניכם שוב שוטח את הפסיפס המיוחד והמארג המגוון שבפעילותנו. בין עמודיו ישנה רק טעימה וטעימה בלבד, אך יש בה להעיד על השאר.

אנו פונים ומזמינים אתכם דווקא בימי הקיץ בכלל ובימי שלושת השבועות בפרט להגיע לסירורים אצלנו במכון במסגרת משפחתית, קהילתית וכל מסגרת שתראו לנכון. ניתן לתאם זאת במייל או בטלפון. נשמח לסייע לכם לבנות מודל אישי מתאים לסירור מעצים.

קיץ בריא ומלבלב,
הרב אברהם קריגר

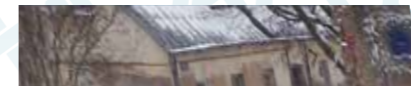
שלום וברכה ידידים וקוראים אהובים,

ימי הקיץ בראשיתם הם ימים של פריחה וחיות שמביא אתו הטבע. ממש בימים אלו ארע בהיסטוריה היהודית החורבן המשמעותי והגדול בתולדות עם ישראל - חורבן בית המקדש שהביא בסופו לגרוש העם ממולדתו. ימים אלו הפכו לימי "שלושת השבועות" שבין י"ז בתמוז ל-ט' באב, ימים המבטאים את יכולתו המופלאה של עמנו לזכור ולשמר. היכולת להנכיח את הזיכרון בהווה היום יומית היהודית העכשווית, ומעל לכל, היכולת לעבור אסון, חורבן והגליה ולפתוח בפריחה מחדשת של הרוח היהודית. רוח זו באה לידי ביטוי בארון הספרים היהודי לדורותיו, כמו גם בפיתוח מערכות המשולבות בכל מסגרות החיים. זו אכן מציאות מעוררת השתאות הקשורה לתחום עיסוקינו - השואה. גם לאחר השבר הגדול שאירע בשואה באה פריחה והתפתחות מרשימה, אולם בעיקר רואה אני השקה בין המאורעות בתחום הנחלת השואה ומשמעותה. בתחום זה משלבים ומשתלבים אנו ככלל ובשם עולם בפרט, בפעילות

בשעה: "משואה לתקומה"
ציירה: פרידה ריין, ביתר עילית.

4-5

חדשות שם עולם

6-7

אשר לא יכרת | השמדת יהודי סרביה

8-15

החינוך היהודי במחנה המעבר בהולנד

16-17

ראיון בשניים | עידן אופטובסקי עם הרב פרופסור דוד הלבני

18

פינת הספר | מדליונים

19

חפצים מדברים | מיומנה של...

עורכת: אורית חרמון

מערכת: הרב אברהם קריגר, אורית חרמון

עריכה לשונית: לאה קפלן

עיצוב גרפי: סטודיו בת-עמי

צוות בכיר של המכון: הרב אברהם קריגר ראש המכון, הרב משה חבה אגף חינוך, אורית חרמון יעצת פדגוגית מתנדדת, פרופ' גדעון גריף היסטוריון בכיר, מרים אריאל אגף ארכיון.

צוות המכון: צוות חוקרים, צוות אגף חינוך, צוות ארכיון, צוות כללי.

ראשי אגודות
ידידי שם עולם:

- מר יהורם גאון ראש אגודת הידידים הישראלית
- הרב צבי ויינרב נשיא אגודת הידידים ארה"ב
- מר מאיר בליסקא ראש אגודת הידידים N.Y.
- מר בובי רכניץ ראש אגודת הידידים L.A.

אורית חרמון | עורכת

קוראי המאמר נחשפים לעובדות היסטוריות המשקפות תקופה בשואה בה חיו ילדים בלא ילדות ונערות ללא הזהרה הנלווה לתקופה זו. את מאמרה מסכמת רותם באמירה המשקפת עוצמת רוח של דור בתקופה חשוכה: "היו שם מחנכים מיוחדים שהעניקו לילדים יכולת התמודדות ועמידה וחוסן פנימי ואמרו להם להמשיך ולהאמין כל הדרך מקרונות הבקר אל המשרפות".

במידעון זה מופיע ראיון עם הרב פרופ' דוד הלבני חתן פרס ישראל בחקר התלמוד, שלא הפסיק ללמוד תורה גם בתקופת היותו אסיר במחנה ההשמדה אושוויץ. ידיעותיו בע"פ אפשרו לו להמשיך וללמוד שם תורה, בתוך גיא ההריגה.

במדור 'חפצים מדברים' נחשף ליומניה של רחל חיה שיוביץ, נערה בת 18, שנשלחה עם הוריה לבודפשט בזמן הרדיפות. יומנים אלו משקפים את עולמה באותה תקופה.

מידעון זה יוצא לאור בפתחה של חופשת הקיץ לילדינו ולנכדינו. נאחל להם שחייהם, כאן, בארץ ישראל, ימשיכו להיות מלאי חוויות ושתקופת הילדות והנוער אכן תהיה עבורם עיקר שנות החיים במלוא מובן המילה והזהרה.

בברכת חופשת קיץ מהנה ומלאת חיים,
אורית חרמון

שְׁנוֹת הַנְּעֹר שְׁנוֹת יְלָדוֹת וְשָׁהָר
לְנֶצַח בְּלִבִּי שְׁמוֹר הַזְּהָר
מִי יִדְבְּרִי בְּכֹן שְׁנוֹתֵי
בְּגַעְגְעוּעִים הָמוּ מֵעֵי
חֵישׁ מְהֵר חֲלָף עֶבֶר הַנְּהָר
(מתוך השיר שנות ילדות / מרדכי גבירשיג)

שנות הילדות ושנות הנוער הן השנים היפות והמשמעותיות בחייו של אדם. "שנות הילדות שלנו הן-הן שנות החיים באמת ולמה אומרים לנו לחכות?" תהה יאנוש קורצ'אק.

על תקופה זו כתב חיים נחמן ביאליק: "אין אדם רואה ומשיג אלא פעם אחת: בילדותו. המראות הראשונים בעודם בכתוליהם, כיום צאתם מתחת ידי היוצר, הם גופי דברים, עיקר תמציתם, ואלה שלאחריהם, אך מהדורותיהם השניות והפגומות הן".

במידעון זה מתפרסם מאמר העוסק בילדותם ונעוריהם של ילדים ונוער במחנה וסטרבורק, מחנה מעבר בהולנד. את המאמר כתבה פנינה רותם ובו היא בוחנת את החינוך היהודי של ילדים ונוער באותה תקופה מגן הילדים, דרך בתי הספר, בתי היתומים ועד לתנועת הנוער.

חדשות שם עולם

מטרת המיזם ליצור מערכת משפחתית בין דורית הממשיכה את תפקיד "שליחי הזיכרון"

8

לאחרונה התקיים יום עיון לבוגרי קורס מדריכי פולין שסיימו את לימודיהם במכון.

הרצאתו של ד"ר יצחק ארד, ניצול שואה, עסקה ביהדות ברית המועצות ובמקומו של המדריך ואחריותו להשתבץ במסעות לפולין תוך הרחבת התפיסה הקונספטואלית של המכון. שני ימי עיון נוספים למדריכי פולין יתקיימו בהמשך השנה בתאריכים הבאים:
יום שלישי, כד' תמוז, 18.7.2017 בשעות 10:00-16:00
יום שני, ט' כסלו, 27.11.2017 בשעות 13:30-19:30

6

7

8

7

נערכה פגישת מחזור שניה לבוגרי קורס דור שני, שליחי זיכרון, שעסקה בשמיעת הדים מהשטח לאחר העברת סיפור ההורים במסגרות השונות ברחבי הארץ סביב יום השואה וכן בקבלת משוברים, הערות והארות מן הצוות. כמו כן התקיים דיון נרחב סביב הנושא "למען תספרו לדור אחרון", במהלכו נחשפו המשתתפים למיזם חדש המיועד לבני הדור השני אותו יובילו בוגרי קורס שליחי זיכרון ובני משפחותיהם. מטרת המיזם ליצור מערכת משפחתית בין דורית הממשיכה את תפקיד שליחי הזיכרון.

6

5

5

כמדי שנה בשנה התקיימה בשבת הגדול שבת גיבוש לצוות המכון ובני משפחותיהם במרכז הימי בקיסריה. בצהרי יום שישי התכנס הצוות לדיון בהנחיית הרב קריגר בנושאים הקשורים לפעילות המכון. במהלך השבת העביר הרב שמחה אריאל שיעור וכן נערך עונג שבת בהנחיית חברות הצוות: מיכל זאן ואסנת לוי.

6

ביום הזיכרון לשואה ולגבורה נערכה במכון פעילות מתוגברת. זו השנה השניה בה משובצים בוגרי קורס שליחי זיכרון בחזית הנחלת השואה בבתי"ס, באוניברסיטאות ובאירועי זיכרון בסלון. הבוגרים העבירו לדורות הבאים את סיפור הוריהם, בני הדור הראשון, שורדי השואה, המשולב עם סיפורם כבני הדור השני.

2

3

משפחת ליברמן הנציחה במכון את אם המשפחה, הגברת צילה ליברמן ז"ל. במסגרת פעולת ההנחה יומחז סיפור חייה ויהפוך להצגה שתחשוף בני נוער ומבוגרים לתודעת השואה.

2

נסיעה לריגה - במסגרת שיתופי הפעולה עם המוזיאון היהודי בריגה הוזמנו סמנכ"ל שם עולם, ד"ר מוטי שלם, וראש המכון, הרב אברהם קריגר, לבחון אפשרות לקיים כנס בינלאומי לחוקרים והסטוריונים מרחבי העולם העוסקים בתחום השואה.

הכנס יתקיים במהלך השנה הקרובה בריגה ויהווה מפגש לאנשי מחקר והיסטוריונים העוסקים בהנצחת השואה וחקר מלחמת השניה. יהודים ולא יהודים, יגיעו ממדינות ברית המועצות לשעבר, כאשר חלק מרכזי מהכנס יכלול הרצאות קצרות אותן יעבירו המשתתפים עצמם. הכנס יהווה בימה ייחודית לחשיפת נושאים ותכנים פחות מוכרים בתחום הנחלת השואה. במסגרת הנסיעה לריגה סייר צוות המכון במקום ובחן אפשרות יציאה למסעות היסטוריים ייחודיים לאזור יהודי זה. הצוות הגיע לעיירה בוויסק בה כיהן הרב קוק כרב המקום עד למועד עלייתו ארצה וכן סייר באתרים שונים באזורים בהם נרצחו יהודי ריגה ויהודי גרמניה.

1

כנס לרכזי האגף לתרבות יהודית במשרד החינוך התקיים במלון כינר. כנס זה הינו חלק משיתוף הפעולה בין המכון ובין האגף ובמסגרתו יקיים המכון קורס לרכזים נבחרים אשר יוכשרו לתת מענה באזורים המונציפאליים שלהם סביב י' בטבת, יום הקדיש הכללי, ויום השואה.

2

4

5

הצוות הגיע לעיירה בוויסק
נה כיהן הרב קוק כרב המקום עד למועד עלייתו ארצה

2

השמדת יהודי סרביה

מחנה הריכוז וההשמדה יסנובץ

במסגרת שיתוף הפעולה המתקיים זה קרוב לשנה בין ממשלת סרביה לבין מכון שם עולם בתחומי מחקר וחינוך בנושא יהדות סרביה בתקופת השואה, התקיימה בחודש האחרון השקת תצוגה מיוחדת שנבנתה ע"י נציגים סרביים בעזרת פרופ' גדעון גרייף ממכון שם עולם. התערוכה הוצגה חלקית בפזורה הסרבית ב-N.Y והוצגה במלואה בכינוס ובטקס ממלכתי בפרלמנט הסרבי, במהלכו נאמו הרב קריגר ופרופ' גדעון גרייף מטעם המכון. כמו כן התקיים טקס מרגש בו השתתפו נציגי הממשל הסרבי, נציגי שם עולם, נציגי הקהילה הצוענית ואנשי רוח מקרב הקהילה היהודית בראשות הרב הראשי וכן אנשי כמורה בכירים. הטקס הסמלי התקיים על סירה שיצאה לשיט בנהר החוצה את בלגרד באזור בו צפו אלפי גופות של

יהודים וסרבים שנרצחו ביסנובץ והושלכו למימי הנהר בתקופת השואה. הגופות נסחפו בזרם והגיעו עד העיר בלגרד. באזור השלכת הגופות השליכו המשתתפים זרי פרחים כאות זיכרון.

משלחת מחקר דיפלומטית מטעם מכון שם עולם מלווה בנציגים סרביים יצאה לסיור היכרות מעמיק במחנה הריכוז וההשמדה יסנובץ הממוקם כיום, לאחר חלוקת יוגוסלביה, על שטח אדמת קרואטיה וחלקו על שטח אדמת בוסניה.

נרצחו באופן ישיר ובאכזריות, חלקם תוך שימוש בגז ובמשרפות.

היחס ליהודים היה הקשה, הברוטאלי והרצחני ביותר. למעשה ניתן לקבוע כי "הפתרון הסופי של השאלה היהודית" בוצע ביסנובץ בידי הקרואטים עוד בטרם החלו הגרמנים בביצועו. יוגוסלביה הפכה למדינה הראשונה באירופה שהייתה "נקייה מיהודים",

באוגוסט 1941 הקימו שלטונות קרואטיה ה"עצמאית" ביסנובץ רשת מסועפת של מחנות כפייה, ריכוז והשמדה, ששימשו להגשמת מדיניותה הרצחנית של הממשלה הקרואטית, שנוהלה בידי תנועת ה"אוסטאשה". ממשלה זו לא הייתה אלא ממשלת בובות בידיה של גרמניה הנאצית וממנה קיבלה תכתיבים בענייני גזע, לרבות מדיניות "הפתרון הסופי" של העם היהודי. במחנות ריכוז והשמדה אלה נרצחו בידי ה"אוסטאשים", מאות אלפי סרבים, שנחשבו לאויביה המסוכנים ביותר של הישות הלאומית הקרואטית, עשרות אלפי יהודי יוגוסלביה וצוענים (סינטי ורומה).

במחנה יסנובץ, שפורק באפריל 1945, שרר משטר אימים, שעלה לעיתים באכזריותו על זה של המשטר הגרמני. שיטות ההתעללות, העינויים, ההשפלה והרצח היו מהברברים והסדיסטיים ביותר, שלא ניתן כמעט להעלותם על הכתב. חלק משיטות נוראיות אלו הועתקו ושוכללו ע"י המפקדים ה"אוסטאשים" שביקרו במחנות הריכוז בגרמניה. יושבי המחנות גוועו ביסורים בגלל התנאים הלא אנושיים ורובם

החל מן המחצית השנייה של 1941, מועד בו טרם החלו הגרמנים בביצוע "הפתרון הסופי". הקרואטים הקדימו אפוא את הגרמנים ברצח יהודים.

במהלך הסיור נחשפה המשלחת לממצאים מקוריים הקיימים בכפר הנטוש המוזנח יסנובץ. על קירות בתי הכפר צבועים סמלי ה"אוסטאשים" ובחדרים הפנימיים של בית החולים, בהם עבד צוות יהודי, ניתן למצוא סמל מגן דוד. במחנה ניתן לראות את אזור עבודת הפרך, אזור בורות הרצח ואף חלק ממתקני ההשמדה.

המוזיאון המקומי הקטן אסף לקרבו ממצאים מקוריים ועדויות ומציג ברמה פרטנית את שמות הנספים במחנה וביניהם בולטים שמות יהודיים רבים. רוב יהדות סרביה, כ- 40000 יהודים נספו במחנה זה וכמה עשרות אלפי צוענים ומאות אלפי סרבים (המספר המדויק נתון במחלוקת היסטורית).

החינוך היהודי במחנה וסטרבורק מחנה מעבר בהולנד

פנינה רותם

הכל נגמר בקרונות הבקר?

1. לשאלת ייחודיות השואה בהולנד ראו: מכמן דן, "מקומה של שואת יהודי הולנד במרקם היסטורי רחב", בתוך: דפים לחקר השואה, מאסף ט"ז, 2001, עמ' 41-56.
2. אציין, כי גם בפיקט התקיימה מערכת חינוך בהיקף מצומצם, שהצליחה בתנאים קשים ביותר להעניק לילדים מסגרת מינימלית של חינוך והוראה.
3. Mulder, Dirk and Ben Prinsen, (eds.), *Kinderen in Kamp Westerbork, Herinneringscentrum Kamp Westerbork*, (להלן: Mulder-Prinsen, 1994), p. 61.
4. מכמן דן, הפליטים היהודיים מגרמניה בהולנד (דוקטורט, האוניברסיטה העברית ירושלים 1978), עמ' 249-253.
5. אסתר דבורה רייז מוסל, אי"ש, עדויות של מדליקי המשואות 2009. מרים אליחי, אי"ש 0.3/6651 עמ' 8.

במחנות ההשמדה סוביבור ואושוויץ הושמדו למעלה ממאה אלף מיהודי הולנד. אחוז הנרצחים בקרב יהודי הולנד עולה על 75%, היקף דומה לכמות הנרצחים בארצות מזרח אירופה.¹ ריכוזם של יהודי הולנד התבצע בשני מחנות מעבר: המחנה המרכזי, דרכו נשלחו למעלה ממאה אלף מיהודי הולנד להשמדה - מחנה וסטרבורק, ומחנה קטן, דרכו נשלחו להשמדה כחמישה עשר אלף יהודים - מחנה פייט. במאמר זה אדון במערכת החינוך שהתקיימה במחנה וסטרבורק.²

מחנה וסטרבורק נוהל בידי ריכרד קונארד גמקר מטעם האס"א. על חיי הפנים במחנה הופקדה הנהלה יהודית, שבראשה עמד שלזינגר, יהודי יוצא גרמניה. הנהלה זו הייתה מסועפת ביותר וכללה מחלקות שונות ובהן מחלקת רווחה וחינוך. מחלקה זו כפתה על כל ההורים במחנה לשלוח את ילדיהם מגיל שש ומעלה למערכת החינוכית שהתקיימה בו.

דרך מחנה וסטרבורק הועברו להשמדה 17,500 ילדים ובהם כמה מאות ילדי צוענים.³ הילדים במחנה השתייכו לכלל האוכלוסיות שבו: ילדי הפליטים מגרמניה התגוררו עם הוריהם בצריפים המשפחתיים, שהיו קיימים במחנה

מראשיתו. ילדי הקינדרטרנספורט, שהגיעו להולנד בגפם בניסיון למצוא בה מקלט, חיו בבית היתומים שבמחנה.⁴ הילדים יוצאי הולנד הובאו למחנה עם בני משפחותיהם ושוכנו בצריפים הגדולים שחולקו לשניים: בחלק אחד ישנו הגברים, כולל נערים מגיל 12 ומעלה, ובחלק השני הנשים והילדים. בנוסף, הובאו למחנה ילדים רבים ללא הורים. ילדים אלה נתפסו במקומות מסתור שונים, בהם הוסתרו בנפרד מההורים, וכך הגיעו בגפם אל המחנה.

חלק גדול מהילדים שהו במחנה תקופות קצרות בלבד ממספר ימים ועד שלושה שבועות. עבור הילדים, ששהותם במחנה התארכה, התקיימה במחנה מערכת חינוך עניפה - מגן ילדים ועד בית הספר. במחנה היו גם בית יתומים ותנועת נוער, שפעלה במסווה של בית ספר המתנהל אחר הצהריים.

גני הילדים

גן הילדים בוסטרבורק הוקם באוקטובר 1939. בגן ביקרו בין 20-30 ילדים בגילאי 3-6. הגן פעל בצריף סמוך לצריף בית הספר ולימדו בו שירי ילדים בגרמנית ובעברית.⁵ עם התרבות הילדים במחנה הוחלט, בדצמבר

1942, לשנות את צביונו של גן הילדים ולפתוח במקומו פינות ילדים בחלק מהצריפים הגדולים. במסמך של מחלקת הרווחה של המחנה תוארו פינות הילדים באופן הבא: בהקמת הפינות ובתכנון הסתייעו בעובדות גן הילדים הקיים. בתיאום עם מנהלי הצריפים יצרו פינת ישיבה במעברים שבין המיטות. מנהל הצריף דאג לכך שהמקום יישמר כמקום תעסוקה על ידי לילדים, אליו הובאו צעצועים על ידי מחלקת החינוך. הילדים בגילאי 3-6, ולעיתים גם בוגרים יותר, הועסקו על ידי גנת שלוש שעות בשעות הבוקר ושלוש שעות אחר הצהריים. הגננות שיחקו עם הילדים, הרבו לספר להם סיפורים ולשיר שירים. כך סיפרה אסתר רייז מוסל, שהייתה ילדה כבת חמש עם הגיעה למחנה:

"מוסטרבורק זה שאני זוכרת שהייתי בקבוצה של ילדים. שרנו במקלה את התקווה, לימדו אותנו שירים בהולנדית שאנחנו משמיצים את הגרמנים. "אין קבוצה בהולנד שיכולה לנצח את היהודים". זה מה שלימדו ילדים קטנים".⁶

בגני הילדים האלה הייתה אווירה דתית וציונית, שנגזרה והלמה את עולמן האישי של הגננות. הגננות התייחסו למצבם של היהודים וניסו לעודד את הילדים באמצעות שירים וסיפורים, על עוצמתו של העם היהודי. פינות ילדים כאלה נפתחו בתשעה צריפים. באם מזג האוויר אפשר זאת יצאו הגננות עם הילדים לטיולים קצרים ברחבי המחנה. הפתרון של פינות הילדים סייע לילדים ולהוריהם כמו גם לשאר יושבי הצריף, שיכלו ליהנות משקט ורגיעה כאשר הילדים היו עסוקים.⁷

בית הספר

"וייתכן אפילו שלמדנו משהו"⁸ בית הספר נפתח עבור ילדי הפליטים מגרמניה בסוף שנת 1939. צוות בית הספר כלל אסירים מיושבי המחנה, שלרוב עסקו בחינוך גם לפני כן. את בית הספר ניהלו המורים ולטר וקאופמן שקיבלו הדרכה מהרב פרנק.⁹ בבית הספר היו 60-70 ילדים עד גיל 14 וכ-50 בני נוער.¹⁰ גם בית הספר נוהל ברוח דתית וציונית, אותה הכתיבו המורים שלימדו בו, כנגזרת מאישיותם ועולמם הפנימי. רמת הלימודים בבית הספר לא הייתה גבוהה בגלל התנאים הקשים: הילדים למדו ללא ספרי לימוד או כל ציוד לימודי אחר, וכן למדו שלושה שנתונים בחדר אחד, דבר שהקשה מאוד על ההוראה בבית הספר.¹¹

בית הספר היה פעיל בכל יום עד שעות הצהריים, כאשר בדרך כלל בשעה 12:00 בצהריים חולקה ארוחת צהריים חמה.¹² בימי שלישי, לאחר הטרנספורט השבועי לפולין, היה על בית הספר להתארגן מחדש: לערוך מחדש את רשימת התלמידים והמורים ולחלק שוב את הילדים והמורים לכיתות. בכל שבוע נוספו ילדים ומורים חדשים, שהגיעו זה עתה למחנה והשתלבו בבית הספר.¹³ בבית הספר נשמרו כללי היסוד של מסגרת בית ספרית: ניתנו בו תעודות ובהן ציונים במקצועות הלימוד

דרך מחנה וסטרבורק הועברה להשמדה 17,500 ילדים ובהם כמה מאות ילדי צוענים

ילדים בתנועת הנוער במחנה

6. אסתר דבורה רייז מוסל, אי"ש, עדויות של מדליקי המשואות, 2009.
7. אי"ש M.68/JM 13008, מסמכי מנהלת המחנה, עמ' 1075.
8. פרידמן יוסף ונעמי, חיים באמונה: שתי אמהות שהחזירו את כל ילדיהן משם, הוצאת דוקטור, רעננה, 2010, עמ' 116.
9. הרב פרנק זכר במסמכי המפקדה בוסטרבורק כאחראי על כלל מערכות החינוך במחנה - אי"ש M.68/JM 13008.
10. בירנבאום, עץ חיים היא, עמ' 91.
11. בירנבאום, עץ חיים היא, עמ' 72-74, 75.
12. בולה מרים, מכתבים שלא נשלחו: אמשטרדם, וסטרבורק, ברגן בלזן, יד ושם, ירושלים, 2011, עמ' 163 (להלן: בולה, מכתבים שלא נשלחו), Drukker, Alfred, Memories, Revisited, Recollection of a Wartime Boyhood, Zaur-10 press, Jerusalem 2010, p. 105.
13. אשר פינקהוף קלרה, ילדי כוכבים, יד ושם, ירושלים, 1991, עמ' 142-143 (להלן: אשר פינקהוף, ילדי כוכבים).

תנועת הפטירה של סאלו מאשוויץ

נגינה בכינור לקבוצת ילדים במחנה

החיים במחנה נחו כל העת כחיים על הסף: רגל אחת בעולם הקיים ורגל אחת בעתיד הלא נודע, המצפה ליושבי המחנה.

החיים במחנה נחו כל העת כחיים על הסף: רגל אחת בעולם הקיים ורגל אחת בעתיד הלא נודע, המצפה ליושבי המחנה. הפסקות ושיעורים לסירוגין.¹⁶ בית הספר התמודד עם קשיים רבים. הטרנספורט השבועי והקראת רשימות הנשלחים בצריפים היו השעון הפנימי של מחנה וסטרבורק. החיים במחנה נחו כל העת כחיים על הסף: רגל אחת בעולם הקיים ורגל אחת בעתיד הלא נודע, המצפה ליושבי המחנה. עובדה זו השפיעה רבות על תפקודם של המורים והתלמידים בבית הספר. בעוד המורים היו עייפים ודאוגים, נעשו הילדים פרועים יותר וחסרי משמעות, דבר שהיקשה על עבודת בית הספר.¹⁷ הקור בצריפים, שלא היו מוסקים כלל בשעות היום, גרם גם הוא לקשיים ולחוסר יכולת להתרכז.¹⁸ בן פלק, ילד מבית הספר, תיאר את חיי בית הספר בחריפות רבה בהקשר זה:

"הלכנו לבית ספר מדי יום עם מערכת שעות רגילה, אבל בית הספר לא הציע שום דבר. אני לא למדתי דבר. [...] ישבנו באותה כיתה ילדים מגילאים שונים. בית הספר מורכב משולחן ושני ספסלים העומדים באמצע הצריף. רק שם אפשר לשבת. זה משעמם אותי כי מה שמכריחים פה ללמוד למדתי כבר בבית הספר בכרונינגן. ואז אנחנו מציקים למורה. כל ילד יכול לעשות זאת כי אנו מול המורה כמו עשרה ראשי כנופיות בתוך הצריף."¹⁹

קושי נוסף היה המתח שנוצר בין מורים בעלי השקפות שונות אשר ראו את ערכי החינוך לילדים בצורה שונה. בית הספר היה דתי ציוני במהותו, אולם ככל ששורותיו התרחבו, נוספו לבית הספר מורים, שהשקפת עולמם הייתה שונה. הקשיים נוצרו כאשר מורים אלה ביטאו

בפני התלמידים השקפות הרחוקות מהלאומיות היהודית. על רקע זה היו מורים שעזבו את מערכת החינוך במחנה.²⁰ על אף מתחים אלה, יש לציין, כי כלפי הילדים ביטאו אנשי החינוך במחנה סובלנות מיוחדת. למרות שרובם היו בעלי השקפה לאומית מובהקת הם חגגו עבור הילדים את חג סינטרקלאוס, שהיה חג מקובל מאוד בהולנד.²¹ רוב הילדים היהודים בהולנד הורגלו לחגג אותו. המורים הבטיחו לילדים כי סינטרקלאוס יגיע גם לוֹסטרבורק ויחלק להם מתנות וכך אכן היה.²² כל הילדים מתחת גיל שמונה קיבלו דובון עשוי צמר וכל הילדים בני השמונה ומעלה קיבלו ספר.

במקביל להוראה וללימוד בבית הספר קיימו המורים פעילות בלתי פורמלית. פעילות זו נוהלה בשיתוף פעולה מלא עם תנועת הנוער של המחנה. במסגרתה חגגו בבית הספר את החגים השונים וקיימו ימי פעילויות וטיולים מחוץ למחנה. בשבתות נאספו הילדים ושמעו שיחות מפי מורי בית הספר בנושאים שונים. המורים גם הפעילו את הילדים מיוזמתם בפעילויות שונות כגון: תחרות איסוף תפוחי אדמה,²³ נגינה, הכנת הצגות, טקסים שונים, ערבי הכנה לחגים ושירה. בית הספר הפעיל מקהלה לאורך רוב שנות פעילותו.²⁴ והמורים השקיעו רבות באירועים שונים על מנת לשמח את הילדים ולהעסיק אותם באופן חיובי. פעילויות אלה היו משמעותיות לילדים ולמבוגרים במחנה.²⁵ הן נחקקו בלב הילדים והייתה להן השפעה חיובית על יכולתם להתמודד עם חיי המחנה. בניגוד לאופן השלילי בו זוכרים רוב הילדים את בית הספר עצמו, הרי פעילויות אלה נזכרו לטובה ובהערכה גדולה על כך שהמורים חשבו על עשייה זו והשקיעו בה רבות.²⁶

המורים חשו מחויבים לילדים גם בזמנים שאלה לא באו לבית הספר מסיבות שונות. כך סיפר שמואל עמנואל: **"בחורף תש"ד פרצה במחנה מחלת הצהבת וגם אני חליתי בה בצורה קשה. יום אחד קבוצת נערים התיישבה סביב לשולחן על יד המיטה בה שכבתי בקומה השלישית עם חום גבוה. בראש השולחן ישב הנס קריג ולימד את הנערים את השיר "שם בארץ חמדת אבות". [...] לקריג הייתה סבלנות מופלגת והוא חזר על השיר המפורסם של ישראל דזשמן פעמים רבות, עד שהנערים שרו את השיר בלי שגיאה. אף על פי שהרגשתי רע מאוד נהניתי מהשירה והמשכתי לזמזם אחרי שקריג והנערים הלכו."**²⁷

מכיוון שרבים מהמורים עבדו גם בתנועת הנוער, בה נעסוק בהמשך, היו פעילויות אלה משיקות זו לזו ולא הייתה בהן הפרדה ברורה בין בית הספר לתנועת הנוער. יתירה מזו, כאשר נוצרו קשיים בתנועת הנוער ומדריכים רבים נשלחו לגרמניה ופולין, היו אלה מורי בית הספר, שניהלו והכינו את מסיבת חנוכה בחורף 1943.²⁸ כאשר בית הספר לא יכול היה לתפקד בגלל חוסר מורים הייתה זו תנועת הנוער שקיימה שיעורים מסודרים ואפילו מבחנים.²⁹ כך שקיומן של שתי מערכות אלה זו בצד זו תרם לכך שלא נוצר חלל מוחלט בפעילותם של ילדים ובני נוער במחנה.

חוגגים ביחד במחנה- תנועת הנוער חוג התלמידים. עומד במרכז- ליאו בלומנזון- אי"ש

תנועת הנוער

"הזמן הטוב ביותר שהיה לנו בחיים"³⁰ תנועת הנוער 'חוג התלמידים' הוקמה בוֹסטרבורק בידו ליאו בלומנזון במרץ 1940. ליאו, יליד 1921 בלייפציג שבגרמניה, הגיע למחנה עם הקמתו, ומשנוכח לראות כי

הילדים במחנה משוטטים על אף קיומו של בית הספר, החליט להקים במחנה תנועת נוער. ליאו פנה לצורך כך לשלטונות המחנה אולם נתקל בסירוב מוחלט. בתגובה החליט להקים את התנועה בשם 'חוג התלמידים' והסביר לשלטונות המחנה כי התנועה היא למעשה בית ספר של אחר הצהריים.³¹ ליאו חיבר המנון לתנועה אשר כלל את שמות הקבוצות השונות של התנועה:

התורה, התורה היא חיינו האמת, האמת היא דגלנו האחדות, האחדות היא כוחנו הזיכרון, הזיכרון תקוותנו.³²

שמות הקבוצות: דרכנו, חברים, אחדות, זיכרון ותקוותנו נשארו בעינם עד התפרקותה של התנועה והם מעידים על אופייה הדתי לאומי. עקרונותיה של התנועה היו: "דת, תורה, מצוות, ציונות, ארץ ישראל, חלוציות".³³ מדריכי התנועה העמידו לעצמם שלוש מטרות: הראשונה, יצירת קשר וחיבור בין הילדים הנמצאים במחנה. השנייה, פיתוח היכולות של כל חניך בתחומי הרגש, האמונה והיצירתיות.³⁴ והשלישית, פיתוח הזהות היהודית של הילדים כתשובה לאנטישמיות הקשה אותה חוו כילדים תחת השלטון הנאצי.³⁵ ליאו, שידע לשיר וניגן במפוחית פה, היה בעל כישרון טבעי לעבודה עם בני נוער והצליח להקים את התנועה ולקיימה גם בזמני משבר.³⁶ על מנת לסייע לליאו בפעילותו עם בני הנוער גייס הרב לויזון, רבה של כרונינגן, את סאלו קרליבך וביקש ממנו שיגיע למחנה לעבוד עם הילדים ובני הנוער.³⁷ סאלו וליאו ראו את ענייניה של התנועה עין בעין ועבדו בשיתוף פעולה מלא.³⁸ סאלו, גם הוא יליד לייפציג, (1919), בוגר בית המדרש לרבנים בוויירצבורג שבגרמניה, חיזק את הצדדים הדתיים של התנועה ועיצב את עולמם הרוחני של החניכים. סאלו הגיע להולנד כפליט ב-1941. הוא למד בבית המדרש לרבנים והיה בעל ניסיון חינוכי בבית יתומים בהולנד. הוא היה אדם מרשים וכריזמטי וחניכיו העריצו אותו. ביולי 1942 יצא המשלוח הראשון ממחנה וסטרבורק לאושוויץ. במשלוח זה נכללו 217 ילדים ובהם 70 מחניכיו של קרליבך.

על פי עדותו של ליאו בלומנזון, התווכחו השניים במשך לילה שלם מי משניהם יצא עם הילדים ומי יישאר במחנה. ליאו חשב שסאלו חיוני יותר לתנועה במחנה ולכן דרש ממנו להישאר במחנה, אולם סאלו טען כי הוא שוהה במחנה לבדו וליאו נמצא בקרב משפחתו ועל כן

- 23. Mulder - Prinsen, *Verhalen uit kamp Westerbork*, pg. 71-70.
- 24. ליאו בלומנזון, ראיון.
- 25. למשל מרים בולה תיארה בהתלהבות תיאורן ובובות שהכינו הילדים ובו צפתה-בולה, **מכתבים שלא נשלחו**, עמ' 181.
- 26. פרידמן, **חיים באמונה**, עמ' 116.
- 27. עמנואל שמואל, **קמנו ונתעודד: פרקי זיכרונות מפעילות חינוכית בשארית הפליטה בהולנד**, הוצאת המחבר, ירושלים, 2008, עמ' 139-141 (להלן: עמנואל, **קמנו ונתעודד**).
- 28. כרוניקת "חוג התלמידים", עמ' 47 (כרוניקה זו נכתבה בקביעות מדי חודש בחודשו כחלק מפעילותה של תנועת הנוער. בני הנוער תיעדו בה כקבוצה את חיייהם במחנה ואת פעילותה של התנועה במחנה); בולה, **מכתבים שלא נשלחו**, עמ' 189; פיבונגיה באר אסתר סטלה, **עת לשתוק ועת לשוח**, הוצאת עמותת 'אלה' והמחברת, ירושלים, 2002, עמ' 89.
- 29. כרוניקת "חוג התלמידים", עמ' 35.
- 30. ליאו בלומנזון, ראיון.
- 31. כרוניקת "חוג התלמידים", דפים מקדימים, עמ' 3.
- 32. כרוניקת "חוג התלמידים".
- 33. ליאו בלומנזון, ראיון.
- 34. סוני שי, שהייתה חניכה בתנועה סיפרה כי: "מבחינה רוחנית ומבחינת ההתפתחות האישית העניקו לי המפגשים האלה הרבה מאוד..." בירנבאום, **עץ חיים** היא, עמ' 81.
- 35. סאלו קרליבך התווה עקרונות אלה בהוצאתו שנסא בפני הורים במחנה - כרוניקת "חוג התלמידים", עמודים מקדימים, עמ' 2-3.
- 36. סמסון שלמה, **האמונת כי אדבר**, הוצאת ראובן מס, ירושלים 1990, עמ' 59.

- 14. Drukker, *Memories, Revisited*, p. 105;
- Mulder, Dirk and Ben Prinsen, (eds.) *Verhalen uit kamp Westerbork, Herinneringscentrum Kamp Westerbork* (Hooghalen, 1995), pg. 66
- Mulder - Prinsen, (להלן: *Verhalen uit kamp Westerbork*).
- 15. סוני שי, ראיון.
- 16. חנן קיש, ראיון.
- 17. סוני שי, ראיון.
- 18. בירנבאום, **עץ חיים היא**, עמ' 79. גם ילדים אחרים ציינו את הקור בצריף בית הספר כאחד הנורמים לחוסר היכולת ללמוד - Mulder - Prinsen, *Kinderen in kamp Westerbork*, p. 70.
- 19. Mulder - Prinsen, *Verhalen uit kamp Westerbork*, pg. 66. בדומה לו ילדים אחרים מתארים חוויה דומה: סוני שי, ראיון; חנן קיש, ראיון; בולה, **מכתבים שלא נשלחו**, עמ' 145; Drukker, *Memories, Revisited*, p. 105.
- 20. **מכתבי ורנו אלפלד**, עמ' 117.
- 21. בהולנד סינטרקלאוס הוא דמות של אדם הדומה לקוסם ולו עוזר כושי קטן קומה. החג מתקיים ב-5 בדצמבר ויהודים רבים חגגו אותו בתוכנה ואף קראו לחג 'תוכהקלאוס'.
- 22. Dirk Mulder, "Het paard van Sinterklaas", in: Mulder - Prinsen, *Kinderen in: kamp Westerbork*, p. 80. פיבונגיה - באר, **עת לשתוק ועת לשוח**, עמ' 91-92; אשר פינקווף, **רקודנית בלי רגליים**, עמ' 161-162.

הדלקת הנרות במחנה

התמונה המפורסמת ביותר - הדלקת נרות חנוכה בצריפי המחנה. מדליק את הנרות במרכז - ליאו בלומנון. מכיוון שבחנוכה 1943 היו הצריפים נתונים בהסגר בגלל מחלה מדבקת לא ניתן היה לצאת מהצריפים וליאו קיבל אישור מיוחד וביחד עם מספר חניכים הסתובב מצריף לצריף והדליק נרות חנוכה.

37. למרות שסאלו היה פליט מגרמניה הוא לא נדרש להיכנס למחנה ונכחותו במחנה הייתה וולונטרית - ליאו בלומנון, ראיון.

38. החברות בין השניים הייתה מיוחדת מאוד וליאו טען כי עד היום לא מצא חבר טוב כסאלו - ליאו בלומנון, ראיון.

39. ליאו בלומנון, ראיון: סוני שי, ראיון: שלמה סמסון, ראיון.

40. יעקב בירנבאום, ראיון (מראיינת: יעל בירנבאום).

41. כרוניקת "חוג התלמידים", עמ' 47-48; תיאור של הסיוע מופיע גם בספרה של רחל הולנדר, המנהרה, ספריית מעריב, אור יהודה, 1997, עמ' 58-66 (להלן: הולנדר, המנהרה).

42. כרוניקת "חוג התלמידים", עמ' 47.

43. ליאו בלומנון, ראיון.

44. הולנדר, המנהרה, עמ' 26, 20.

45. סוני שי, ראיון; סמסון, האמנותי כי אדבר, עמ' 167.

46. סוני שי, ראיון. השיר "עוד יצחק למדן והושר בכל תנועות הנוער הציוניות בעוצמה המשתווה לשירת התקווה - שלמה סמסון, ראיון.

47. עמנואל קמנו ונתעודד, עמ' 19.

48. סמסון, האמנותי כי אדבר, עמ' 167.

50. פיבונגה - באר, עת לשתוק ועת לשווע, עמ' 89.

51. שם, עמ' 89-90.

בפסח 1944 קיימו בני הנוער ליל סדר משותף יחד עם הרב פרנק, ובתפילה בבית הכנסת, אליה הגיעו רק 40 איש, אמר ד"ר אויגן אויגפפל הולנדר כי זהו 'סוף זמן יהדות הולנדר'

הוא זה שצריך לצאת עם הילדים וליאו יישאר במחנה. הוויכוח הוכרע וסאלו הצטרף לטרנספורט ונרצח מספר ימים לאחר הגיעו לאושוויץ.³⁹ מעשהו זה הותיר רושם רב על חניכיו והם הוסיפו להזכירו שנים רבות לאחר מותו.

עם צאתו במשלוח הותיר סאלו לחניכיו מכתב וזה לשונו:

חברים וחברות יקרים,
מחר אסע. אינני נוסע רק למען אותם בנים ובנות שאני מלווה, אלא גם למענכם, זאת כדי שתיזכחו כולכם, כי גם בזמנים קשים כמו אלה אין אושר גדול יותר מהאושר הכרוך בתרומה ובחיים למען הכלל, מהפקדת הגורל האישי באמונה שלמה בידי אלוקים. אתם רואים כי הגאומים שנשאתי בפניכם לא היו מילים ריקות.

למעני אני מבקש: המשיכו לפעול... פעלו ועשו. הראו לכולם שרצון המפעם בנוער צעיר, המשולב באמונה

באלוהינו, יכול לפרוץ דרך ולהגיע לגדולות; שהיהדות שלנו נותנת לנו כוחות שאפשר להתקנא בהם. אתם רואים שאני גאה במקצת על מעשי. היו גם אתם גאים ברעיונותיכם, במעשיכם ובהזדוכם. האמינו בעצמכם, האמינו כי ה' עמנו והעתיד יהפוך בקרוב לברכה. אני לוחץ את ידיכם לפרידה. היו שלום! בהרגשה של קרבת אמת, שלכם, סאלו.

לאחר הפרידה מסאלו התרבו המשלוחים מרחבי הולנדר אל המחנה. בעקבות כך התרחבה תנועת הנוער וליאו דרש מילדי הפליטים מגרמניה לקלוט לתוכה את הילדים ההולנדים. קליטה זו לא הייתה פשוטה, אולם לאחר מאמצים רבים נראה כי השילוב עלה יפה ופעילותה של תנועת הנוער מוזכרת בעדויות של ילדים מהולנדר כולה. תנועת הנוער דרשה מחניכיה נקיות כפיים וכאשר נתפסו כמה מהם מעשנים סיגריות הם גורשו מהתנועה ולא יכלו להשתתף בפעילותה.⁴⁰

במסגרת תנועת הנוער נחגגו החגים השונים, התקיימו פעילויות ספורט וצוינו חגים לאומיים כיום פטירתו של הרצל. בנוסף, גייס ליאו את בני הנוער לשתף פעילויות נוספות: הוא שלח את בני הנוער לסייע לאנשים שהגיעו לוטרבורק באישון לילה לאחר שנלקחו מבתיהם ברחבי הולנדר.⁴¹ סיוע זה היה רב ערך בעיני הבאים וחלקם שילמו לנערים כסף עבור עבודתם. בני הנוער אספו את הכסף ותרמו אותו לקופת התנועה.⁴² כמו כן ליאו ביקש מהילדים שיאספו בצריפים את הילדים ששהו במחנה ימים ספורים בלבד ולא זכו בו לחינוך מסודר. בצריפים שרו הנערים עם הילדים שירים עבריים. השפעתה של פעילות זו הייתה ניכרת כאשר הטרנספורטים יצאו לאושוויץ ומהקרונות עלתה שירת ילדים בשפה העברית.⁴³ בין השירים ששרו אנו מוצאים את: ויהודה לעולם תשב,⁴⁴ תחזקנה,⁴⁵ עוד לא נותקה השלשלת,⁴⁶ שומר ישראל,⁴⁷ השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם⁴⁸ ושירת התקווה.⁴⁹

עבור ילדים רבים, שהגיעו למחנה ללא כל תודעה יהודית, היוותה תנועת הנוער פתח ראשון להכרה מעמיקה יותר עם הזהות היהודית שלהם.

כך תיארה אסתר סטלה פיבונגה - באר את השתתפותה בתנועת הנוער:

"בשלב מסוים גם הפעילו מועדון של אחר הצהריים עם חוגי בחירה. בחירתי הייתה 'ארץ ישראל', שם התוודעתי בפעם הראשונה ל'ציונות', לקיבוץ, לעבודת האדמה, לגאווה יהודית! ראיתי לפני זיק של תקווה לחופש, לכבוד עצמי ול'חיים אחרים'. גם אם לא ידעתי להסביר לעצמי מה המשמעות של 'חיים אחרים' אלה, בכל זאת הבטחתי לעצמי 'חיים אחרים' בארץ ישראל אם וכאשר אצא מכאן".⁵⁰

פיבונגה באר העידה על עצמה כי בוסטרבורק ביססה לראשונה בחייה השקפת עולם יהודית, והבטיחה לעצמה בהיותה ילדה בת שבע, שתמשיך בדרך זו לאחר המלחמה, וכך אומנם עשתה.⁵¹

בינואר 1944, לאחר גירושו של ליאו בלומנון לטריינזשטט, ניסו רבנים שונים במחנה לעודד את פעילות התנועה ולשמור על קיומה ככל האפשר. בפסח 1944 קיימו בני הנוער ליל סדר משותף יחד עם הרב פרנק ובתפילה בבית הכנסת, אליה הגיעו רק ארבעים איש, אמר ד"ר אויגן אויגפפל כי זהו 'סוף זמן יהדות הולנדר'.⁵²

ד"ר אויגן אויגפפל המשיך ואמר:

"אנו צריכים להיות מודעים לזה שאנו בשעות קשות ולא לזוותר על שום דבר, להיות ערים ליהדותנו כי יש לדת שלנו משמעות ענקית! לתת לדת שלנו קיום! ואמונה! ותקווה! כדי להחזיק את הדת בחוזקה ולא לזוותר".

לדבריו של ד"ר אויגפפל הייתה השפעה על בני הנוער וחלק מאלה, שהוריהם היו לא דתיים, העדיפו לחגוג את החג בחוג התנועה לפי כל כללי הדת.⁵³ לאחר הפסח נעשו מספר ניסיונות להחיות את פעילות התנועה אולם ניסיונות אלה כשלו מחוסר חניכים.⁵⁴ הכרוניקה אותה כתבו הנערים נחתמת במילות הערכה של אחד הנערים לתנועת הנוער:

"כ"ט בסיון תש"ד, 20.6.44

אנו יודעים שהימים במחנה וטרבורק לא ישכחו לעולם. כל אחד ייקח מחוג התלמידים משהו להמשך החיים. הארגון היה זה שהוביל אותנו בזמנים הקשים וסייע בידינו לעבור אותם. לארגון אנו חייבים להודות שאנו יכולים להמשיך באמונה בחיים!"⁵⁵

תנועת הנוער במחנה וטרבורק הייתה גוף חיוני במערכת החינוך במחנה. היא העניקה לחניכיה חברות עמוקה ומשמעות לסבל שחוו בחיי היומיום במחנה. היכולת להיות פעילים העניקה לבני הנוער עוצמה של חיים ושל חברות והיא נחשבת גם כיום לאחד האמצעים החשובים בהתמודדות עם טראומות ומצבי לחימה מתמשכים.⁵⁶ העובדה שרבים מהילדים החברים בתנועה יצרו לעצמם לאחר המלחמה חיים דתיים,⁵⁷ כמו גם הקשר העמוק שביטאו רבים מהם לתנועה ולערכיה, מראים כי השפעתה של התנועה חרגה מעבר לימים בהם שהו במחנה וכי הערכים אותם הנחילה אומצו על ידי רבים מהילדים כערכי חייהם.⁵⁸

בית היתומים

"המשימה הייתה לשמור עליהם מפני המשלוחים לפולין"⁵⁹

בינואר 1942 הגיעה למחנה הקבוצה הראשונה של ילדים שנחשבו ליתומים.⁶⁰ ילדים אלה לא היו יתומים, אלא הובאו להולנדר בקינדר טרנספורט ושהו בה ללא הוריהם. הקבוצה הראשונה באה מבית היתומים בעיר אוטרקט ועמה מבשלת ומטפלת. עם הגיעם נקרא יהושע בירנבאום למפקד המחנה והתבקש להקים במחנה בית יתומים.

את העובדים לבית היתומים גייס בירנבאום מבאי המחנה, כאשר העדיף למצוא אנשים שכבר עבדו בעבר עם ילדים, וכן צעירים חברי ההכשרות השונות שהגיעו למחנה.⁶¹

הני בירנבאום, אשתו של יהושע, דאגה לכל הצרכים הפיזיים של ילדי בית היתומים. הניקיון בבית היתומים נשמר בקפדנות בכדי למנוע מחלות הנובעות מחוסר היגיינה. הני דאגה לילדים למזון⁶² ונלחמה בכל מוסדות המחנה על מנת להשיג עבורם את התנאים הטובים ביותר. ילדי בית היתומים, שהיו מעל גיל 14, ונדרשו לעבוד, הועסקו על ידי בני הזוג בירנבאום בעבודות בתוך בית היתומים, בכדי לשומרם תחת אחריותם ולדאוג לכך שיוסיפו ללמוד.⁶³

בתקופת השיא שלו שהו בבית היתומים יותר ממאתיים ילדים.⁶⁴

שילוח ילדים בטרנספורטים

בני הזוג בירנבאום ראו את עיקר תפקידם בהשגת הילדים בוסטרבורק על מנת להציל את חייהם. משהחלו המשלוחים לאושוויץ היו ילדי בית היתומים בין הראשונים להיפגע. ברשימה הראשונה של המיועדים לטרנספורט הופיעו שמותיהם של שבעים מילדי בית היתומים. כפי שראינו לעיל, סאלו קרליבך, מדריכם מתנועת הנוער, התנדב לצאת עימם על מנת שלא ילכו למחנה העבודה לבדם.

כדי למנוע שילוחם של ילדים נוספים בטרנספורטים הבאים, הצליחו בני הזוג בירנבאום להשיג את רשימת המיועדים למשלוח לפני פרסומה.⁶⁵ עם היוודע להם שמות הילדים הרשומים ברשימת היוצאים מהמחנה היו מזעיזקים רופאים ששיתפו איתם פעולה וכתבו כי לילדים המיועדים למשלוח יש מחלות מדבקות.⁶⁶ בנוסף, הם יצרו קשר עם המחנתרת ההולנדית על מנת שזו תוציא ילדים מהמחנה ותסתיר אותם בבתי נוצרים.⁶⁷

הני בינבאום גם פנתה לגמקר, מפקד המחנה, וטענה בפניו כי הילדים הקטנים בבית היתומים, שלא ידעו אפילו את שמותיהם, הם ילדי תערובת של נשים יהודיות וחיליים גרמנים ולכן אינם צריכים להישלח. קבוצת הילדים הזו שנקראת 'הילדים הבלתי ידועים'

- 52. שם, עמ' 58.
- 53. כרוניקת "חוג התלמידים", עמ' 58.
- 54. שם, עמ' 59.
- 55. שם.
- 56. אילון עופרה ומולי להד, חיים על הגבול: התמודדות במצבי לחץ, אי ודאות, וסיכונים ביטחוניים, צמצום האלימות ומעבר לשלום, נורד, חיפה, 1990, עמ' 8-9 (להלן: אילון-להד, חיים על הגבול).
- 57. ליאו בלומנון, ראיון.
- 58. עמנואל קמנו ונתעודד, עמ' 19.
- 59. בירנבאום, עץ חיים היא, עמ' 98.
- 60. לאורך כל תקופת קיומו לא היו בבית היתומים רק ילדים יתומים, אלא ילדים שמטיבה כלשהי לא היו עם הוריהם - סמסון, האמנותי כי אדבר, עמ' 114; לדוגמא: חנן ואלדד קיש הגיעו למחנה עם הוריהם. אימם אושפזה בבית החולים שבמחנה ואביהם לא ידע כיצד לטפל בהם ולכן שהו בבית היתומים - חנן קיש, ראיון.
- 61. סוני שי, ראיון.
- 62. ילדי בית היתומים קיבלו יותר מזון מילדים אחרים במחנה - לינדוואר וילי, שבעת החדשים האחרונים: נשים בנתיב של אנה פרנק, הוצאת ביתן, תל אביב, 1992, עמ' 38 (להלן: לינדוואר, שבעת החדשים האחרונים).
- 63. שם.
- 64. בירנבאום, עץ חיים היא, עמ' 97.
- 65. יהושע בירנבאום היה נוהג להיכנס למשרד בו הורכבה הרשימה תוך סיכון חייו - יהושע בירנבאום, זיכרונות, עמ' 33-34.
- 66. לא כל הרופאים הסכימו לשתף פעולה עם נוהל זה מחשש שהם מסכנים את חייהם שלהם. אחד הרופאים שהרבה לסייע בהצלת הילדים היה ד"ר קרונברג - יהושע בירנבאום, זיכרונות, עמ' 33-35.
- 67. בירנבאום, עץ חיים היא, עמ' 98.

קבוצת מורים במחנה (סוני שיי) קיצוני משמאל בשורה האחרונה - סאלו קרליבך

נשלחה לבסוף לטרזינשטט ורוב הילדים ניצלו.⁶⁸ ההשפעה של שליחת הילדים על בני הזוג הייתה קשה וילדיהם סיפרו כי לאחר כל משלוח היו השניים שרויים בעצב עמוק.⁶⁹ במקרים בהם כשלו ניסיונות ההצלה, הוכנו הילדים לנסיעה. ראשית הוסבר לילדים כי הם נכללים ברשימה ולאחר מכן סייעו להם עובדי בית היתומים לארוז את חפציהם ולהיפרד מחבריהם. ההתנהלות בשעות אלה הייתה שקטה ורגועה, דבר שאפיין את בית היתומים בכל ימי פעילותו.⁷⁰ עובדי בית היתומים היו מלווים את הילדים עד לרכבת כשהם נושאים אותם לעיתים בזרועותיהם.⁷¹ בחלק מהמקרים היו עובדים שנסעו עם הילדים בכדי שאלה לא יוותרו לבדם.

חניכים מבית היתומים במחנה. מימין עם החליפה והזקו - סאלו קרליבך. ארכיון יד ושם

כך סיפרה על כך חנה אליזבת פיק - חוסלאר: **"זאני זוכרת אותו לילה נורא בנובמבר שבו הודיעו כי מכל הרשימות הארצישראליות רק שתי הראשונות עוזן תקפות; כל האנשים שביתר הרשימות שולחו עוד באותו לילה. אז נתרוקן בית היתומים כולו. אני זוכרת את הרב פורסט, הוא לקח את כל הילדים ההם, כיסה את ראשיהם בטלית גדולה ובירך אותם. רוב המורים הלכו איתם כי ביקשו להישאר עם הילדים. זה היה מוזעזע".⁷²**

חיי היומיום בבית היתומים

הילדים בבית היתומים חולקו לקבוצות של בנים ובנות על פי גילאים.⁷³ לכל קבוצה הוצמד אחראי, שדאג לסדר היום התקין של הילדים וכן להיגיינה שלהם. בבקרים הלכו הילדים לבית הספר ואחר הצהריים השתתפו בתנועת הנוער "חוג התלמידים", אליה צורפו לאחר קשיי קליטה ראשונים.⁷⁴ בבית היתומים התקיימו ארוחות משותפות וכן סעודות שבת ונחגגו חגים. האווירה בבית היתומים הייתה אוירה דתית מתונה. התקיימו בו תפילות ושירות בעניינים דתיים. יהושע

בירנבאום הרבה לספר סיפורי תנ"ך באופן שריתק את הילדים.⁷⁵ יהושע והני הקפידו על כך שתשרור בבית היתומים אווירה נעימה ונינוחה והביעו חום ואהבה רבה לילדים.⁷⁶ כאשר ילד התייתם מהוריו היה יהושע מנחם ומחזק את הילדים ועוטפם באהבה רבה. הוא המשיך כך גם בברגן בלזן ואחד הילדים זוכר שכשאמו נפטרה, יהושע סיפר לו את הסיפור על ברוריה אשת ר' מאיר ודרך הסיפור הזה עודד את הילד וסייע לו להתמודד עם מות האם.⁷⁷ בני הזוג בירנבאום לא כפו את אמונתם על הילדים. הם סברו כי ילד שנכנס לבית ילמד מעצמו לכבד את מנהגי המקום, וכך אכן קרה פעמים רבות. גם ילדים שבאו מבתים לא דתיים או הגיעו למחנה לאחר שהסתתרו אצל נוצרים, חשו בנוח באווירת בית היתומים והשתלבו בחיים בו.⁷⁸ יהושע בירנבאום ערך לכל ילד שהגיע לגיל מצוות טקס בר מצווה.⁷⁹ הדאגה הרבה של בני הזוג לילדי בית היתומים הייתה ניכרת לכל ועל כן השניים העורכו מאוד במחנה. הם השתמשו בהערכה זו במוסדות המחנה השונים, כך שהשיגו עבור הילדים מזון וצרכי אספקה אחרים.⁸⁰ גם בבית היתומים סבבו החיים סביב הטרנספורטים השבועיים ועל אף הצער שלהם עצמם השתדלו בני הזוג ובפרט יהושע לשוחח עם הילדים על הפרידות הרבות שחוו ולנסות לעודדם ולחזקם.⁸¹ מוסטרבורק נשלחה משפחת בירנבאום לברגן בלזן וגם שם הוסיפו בני הזוג לטפל בכשבעים ילדים יתומים שכולם, פרט לאחד, נותרו בחיים. שניהם חשו כי בזכות מאמציהם עבור הילדים זכו וכל משפחתם נותרה בחיים.⁸² אנשי החינוך במחנה מהווים מופת לאנשי חינוך באשר הם. היכולת להתגייס למען הילדים ולהיות מחנכים במלוא מובן המילה גם כאשר המורה עצמו נמצא באופן אישי במצוקה שאין קשה ממנה, מלמדת על עוצמת אישיותם של אנשים אלה. השקפת העולם הלאומית המוצקה של מובילי המערכת לא עמדה בסתירה לאישיותם המכילה והמקבלת. הם הבינו היטב שרוב מוחלט של חניכיהם אינו מכיר כלל השקפת עולם זו ומעולם לא שמעו על המושגים שלהם עצמם. על כן הניחו המחנכים לילדים לספוג ערכים אלה מתוך הלמידה והמפגש עימם ולא כפו עליהם דבר. יתירה מזו, הם ידעו להגיע אל החניכים מתוך עולמם שלהם ולקרב אותם אליהם. בסיטואציה הקשה של חיי המחנה השכילו המורים והמדריכים להעניק לילדים שעות של חסד בפעילות לא פורמלית מגוונת, בשירות שיעודו את הזהות היהודית שנכפתה עליהם, ובפעילות חיובית התורמת לזולת. מורים אלה הבינו את המשמעות של ההווה עבור הילדים והעניקו להם עוצמה ויכולת לחיות חיי רוח, חיים בעלי משמעות, ברגעים הקשים של חייהם. המעשה

- 68. שם, עמ' 105-106; Mulder - Prinsen, *Kindern in kamp Westerbork*, pp. 105-86.
- 69. בירנבאום, **עץ חיים היא**, עמ' 99.
- 70. אשר פינקוהוף, **ילדי כוכבים**, עמ' 160-164; בירנבאום, **עץ חיים היא**, עמ' 100-101; לאווירה זו תרמו הן אישיותם של בני הזוג בירנבאום וכן של עובדים אחדים כגון הגברת פריי מלקמן - **יהושע בירנבאום**, זיכרונות, עמ' 33-35.
- 71. Etty Hillesum, *Letters from Westerbork*, (Panteon Books New York 1986), pg. 55.
- 72. חנה אליזבת פיק - חוסלאר, בתוך: לינדוואר, **שבעת החדשים האחרונים**, עמ' 38.
- 73. ההפרדה הייתה חשובה מאוד ליהושע בירנבאום ולצוות המורים שגייס: סאלו קרליבך ויוסף וייס - בירנבאום, **עץ חיים היא**, עמ' 91.
- 74. **כרוניקת "חוג התלמידים"**, עמ' 37-38.
- 75. **סוני שי**, ראיון.
- 76. **חנן קיש**, ראיון.
- 77. **הרב יוסף ברמסון**, ראיון.
- 78. **חנן קיש**, ראיון; **סוני שי**, ראיון; אשר פינקוהוף, **ילדי כוכבים**, עמ' 152.
- 79. בירנבאום, **עץ חיים היא**, עמ' 95.
- 80. **סוני שי**, ראיון.
- 81. **סוני שי**, ראיון.
- 82. **סוני שי**, ראיון.

לחבר הירצחם של רוב היהודים שנטלו בה חלק. קלרה אשר פינקוהוף, שהייתה שותפה למעשה החינוכי בוסטרבורק, כתבה בכאב כי "הכל נגמר בקרונות הבקר".⁸⁶ אמירה זו מעלה בחריפות את שאלת משמעות החינוך בתקופת השואה, ובכללו החינוך במחנה וסטרבורק. אנו יודעים שאכן הרוב המוחלט של הילדים, שחונכו במערכת זו, לא נותרו בחיים ונרצח במחנות ההשמדה. מה היה אם כן, ערכו של חינוך זה? לשם מה השקיעו המחנכים אמונה, תקווה ואהבה מלב מלא כל כך? תשובה ניתן למצוא בדבריהם של הילדים עצמם, שצוטטו לעיל: "אנו יכולים להמשיך באמונה בחיים!"⁸⁷ אני סבורה שמחנכים מיוחדים אלה העניקו לילדים יכולת התמודדות, עמידה וחוסן פנימי ואפשרו להם להמשיך ולהאמין כל הדרך מקרונות הבקר אל המשרפות. הם מאפשרים גם לנו להאמין בחיים בכוחן של חברות ואמונה ובכוחו של הלב האוהב.

מחנכים מיוחדים אלה העניקו לילדים יכולת התמודדות, עמידה וחוסן פנימי ואפשרו להם להמשיך ולהאמין כל הדרך מקרונות הבקר אל המשרפות

סאלו בצעירותו - מאתר הרייטייג'

- 83. **ליאו בלומנזון**, ראיון.
- 84. שלמה סמסון, ראיון והקלטת וידאו של מסיבת חיים שכאלה בקיבוץ שלוחות.
- 85. צבי אייל, ראיון.
- 86. אשר פינקוהוף, **רקדנית בלי רגליים**, הוצאת מורשת וספריית פועלים, תל אביב, 1971, עמ' 161.

ביבליוגרפיה:

- אילון עופרה ומולי להד, **חיים על הגבול: התמודדות במצבי לחץ, אי ודאות, וסיכונים ביטחוניים, צמצום האלימות ומעבר לשלום**, נורד, חיפה, 1990.
- אשר פינקוהוף קלרה, **ילדי כוכבים**, יד ושם, ירושלים, 1991.
- אשר פינקוהוף, **רקדנית בלי רגליים**, הוצאת מורשת וספריית פועלים, תל אביב, 1971.
- בולה מרים, **מכתבים שלא נשלחו: אמשטרדם, וסטרבורק, ברגן בלזן**, יד ושם, ירושלים, 2011.
- האחים בירנבאום, **עץ חיים היא**, הוצאת האחים בירנבאום ו"קווים אישיים", תל אביב, 2010.
- הולנדר רחל, **המנהרה**, ספריית מעריב, אור יהודה, 1997.
- לינדוואר וילי, **שבעת החדשים האחרונים: נשים בנתיב של אנה פרנק**, הוצאת ביתן, תל אביב, 1992.
- מכמן דן, **"מקומה של שואת יהודי הולנד במרקס היסטורי רחב"**, בתוך: דפים לחקר השואה, מאסף ט"ז, 2001 עמ' 41-56.
- מכמן דן, **הפליטים היהודיים מגרמניה בהולנד**, (דוקטורט, אוניברסיטה העברית ירושלים, 1978).
- סמסון שלמה, **האמנתי כי אדבר**, הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1990.
- עמנואל שמואל, **קמנו ונתעודד: פרקי זיכרונות מפעילות חינוכית בשארית הפליטה בהולנד**, הוצאת המחבר, ירושלים, 2008.
- פיבונה באר אסתר סטלה, **עת לשותק ועת לשוח**, הוצאת עמותת 'אלה' והמחברת, ירושלים, 2002.
- פרידמן יוסף ונעמי, **חיים באמונה: שתי אמהות שהחזירו את כל ילדיהן משם**, הוצאת דוקטורט רעננה, 2010.
- Drukker Alfred, *Memories, Revisited, Recollection of a Wartime Boyhood*, Zur-Ot press Jerusalem, 2010.
- Etty Hillesum, *Letters from Westerbork*, (Panteon Books, New York, 1986).
- Mulder Dirk and Ben Prinsen, (eds.), *Kindern in Kamp Westerbork*, Herinneringscentrum Kamp Westerbork Hooghalen, 1994.
- Mulder, Dirk and Ben Prinsen, (eds.) *Verhalen uit kamp Westerbork*, Herinneringscentrum Kamp Westerbork Hooghalen, 1995.

• ארכיון יד ושם:

- אסתר דבורה רייז מוסל, אי"ש, **עדויות של מדליקי המשואות**, 2009.
- **מרים אליחי**, אי"ש O.3/6651.
- אי"ש M.68/JM 13008.

• ארכיון שלמה סמסון:

- **כרוניקת "חוג התלמידים"**
- **מכתבי ורנא אלפלד**

• ארכיון סוני שי

- **יהושע בירנבאום**, זיכרונות.
- **ארכיון משפחת בלומנזון:**
- **ליאו בלומנזון**, ראיון.

• ראיונות:

- **סמסון שלמה**, 4 בפברואר 2014, 9 באפריל 2014, קיבוץ שלוחות.
- **קיש חנן**, 10 ביולי 2014, קרית אונג.
- **שי סוני**, 29 בנובמבר 2013, רמת גן.
- **הרב יוסף ברמסון**, ספטמבר 2016, ירושלים.

השוואה היא אירוע מטאפיזי שאי אפשר להסביר אותו באופן סוציולוגי. השואה היא חלק מהשותפות של עם ישראל עם הקב"ה

עידן אופטובסקי משוחח עם הרב פרופסור דוד הלבני חתן פרס ישראל בחקר התלמוד

התלמוד ושם הוא ממשיך במחקרו. ממרומי גילו (90) ממשיך הרב הלבני במוה שהחל לעשות כילד בסיגט - הוא ממשיך ללמוד תורה.

כאמור, אני נפגש עם הרב הלבני במקומו הקבוע בספריה הלאומית. הרב מפנה אותי למדף הספרים בו נמצאים ספרי המחקר שכתב על הגמרא: סדרת "מקורות ומסורות", הכוללת פירוש חדש ומקורי לסוגיות שונות. הרב יושב באזור בו מצויים ספרי מחקר על

אמונה. פשוט המשכנו כמו שהיינו (מעניין בהקשר הזה שחברו של הלבני מסיגט, אלי ויזל, רואה במחנות העבודה את א-לוקים תלוי על הגרדום ואילו הלבני מסכן את חייו בשביל להשיג דף מהשולחן ערוך. בעיני קשור הדבר גם להתמודדות האמונית-תאולוגית של שניהם עם השואה. ע.א).

השואה לא ערערה את אמונתו. לבני ישראל היו שתי התגלויות, במעמד הר סיני ובשואה. כאשר בני ישראל יצאו ממצרים, היה להם יעוד: "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה" (שמות ג, יב). בני ישראל יצאו ממצרים כדי לקבל את התורה ולכן ריבונו של עולם התערב בבחירה החופשית והציל אותם ממצרים. לפני השואה העם היהודי הפסיק ללמוד תורה וממילא לא היה יעוד ולכן ריבונו של עולם לא יכול היה להתערב בבחירה החופשית של היטלר."

מה היעוד שלנו עכשיו?

"לימוד תורה! צריך להמשיך ללמוד תורה ולחזק את לימוד התורה בצורה אקדמית, לחזור לפשט התורה. ללימוד האקדמי יש את היכולת להחזיר את הלימוד לצורה שבה הקב"ה התכוון שילמדו."

לסיום אני שואל את הרב הלבני מהו הלקח מהשואה ומה עלינו לזכור?

צריך לזכור שהשואה יכולה לחזור על עצמה, אולי לא באותם ממדים, אבל אסון כזה יכול לקרות שוב לעם היהודי. השואה לא קרתה, כמו שיש המנסים להגיד, כי היהודים היו קומוניסטים או סוציאליסטים, השואה קרתה בגלל יחסנו עם הקב"ה. לכן התיקון יהיה באמצעות שמירה על קשר עם הקב"ה ואיך עושים את זה? על ידי לימוד תורה."

על גופו עד שהתמוטט ונלקח למשרפות. אותיות הדף פרחו עם נשמתו."

אני שואל את הלבני מי היה פינקלשטיין?

"הוא היה יהודי פשוט, דתי, לא תלמיד חכם אבל בעל אמונה. בלי פינקלשטיין אין תורה, בלי התורה אין פינקלשטיין. התורה הפכה את העם היהודי למה שהוא והעם היהודי (פינקלשטיין) הפך את התורה לחלק משמעותי ביותר בתולדות העם."

ב-1945 עם התקדמות הרוסים, הועבר הלבני למחנה מאוטהאוזן ושם עבד בבנייה עד לשחרור המחנה בידי הכוחות האמריקאיים. לאחר המלחמה נדד כמעט שנתיים במחנות עקורים באירופה. מכיוון שאיש ממשפחתו לא שרד, החליט בסופו של דבר להגר לאמריקה. בארצות הברית הוא חזר ללמוד בצורה מסודרת, קודם בישיבה ובהמשך באקדמיה. הוא התחיל ללמוד בבית המדרש לרבנים של הרב שאול ליברמן.

מדוע עזבת את בית המדרש לרבנים?

"את בית המדרש לרבנים עזבתי כשהם התחילו להתעסק בסוגיית הכנסת נשים לבית המדרש (להתפלל באותו אולם ולסמוך נשים לרבנות ע.א). לא יכולתי להתפלל עם מי שאני יכול לדבר ולא הייתי יכול לדבר (על המחקר) עם מי שאני מתפלל. אני יכול לחיות בלי לדבר, אני לא יכול לחיות בלי להתפלל."

מה החזיק את אמונתך לאחר השואה?

"השואה היא אירוע מטאפיזי שאי אפשר להסביר אותו באופן סוציולוגי. השואה היא חלק מהשותפות של עם ישראל עם הקב"ה. בזמן השואה לא היה זמן לחשוב על ענייני

את הראיון עם הרב פרופ' דוד הלבני, חתן פרס ישראל, אני כותב ערב חג השבועות, ונראה שאין מתאים יותר מחג זה לכתוב על הרב שכל כולו לימוד תורה. אני פוגש אותו בספריה הלאומית בירושלים במקום הקבוע שלו. רק בסוף הראיון אני מבין כמה חשוב המיקום בו הוא יושב ולומד.

ספר לי על ילדותך.

"נולדתי בכפר קטן בשם פוליאנה-קובולצ'קה באוקראינה אבל מגיל ארבע גדלתי בעיר סיגט אצל סבא שלי, שהיה תלמיד חכם וחסידי בעלז. למדתי בחידר עם אלי ויזל ומאז אני לומד תורה."

כיצד השתנו חיך בעקבות כניסת הגרמנים לסיגט?

"ב-1944 נכנסו הגרמנים לסיגט ואחרי כמה שבועות ב-18 במאי נשלחתי עם אמי וסבי לאושוויץ. עם פלישת הגרמנים סגרתי את המסכת שהייתה לפני ושוב לא פתחתי ספר עד סוף 1945. הנסיעה ארכה כמה ימים ואני לא זוכר ממנה משהו משמעותי. עם הגיענו לאושוויץ הפרידו הגרמנים ביני לבין אמי וסבי. הם נשלחו להשמדה בתאי הגזים ואני עברתי את הסלקציה ונשלחתי לעבודה.

באושוויץ הייתי כמה ימים ואז נשלחתי למחנה עבודה וולפסבורג שבשלזיה התחתית. עבדתי שם בחציבת אבנים ובכריית מנהרות. למחנה הגעתי כמה ימים לפני חג השבועות. גם בזמן היותי אסיר במחנה לא הפסקתי ללמוד. ידיעותי בעל פה הספיקו כדי שאוכל יום אחד ראיתי את אחד השומרים אוכל כריך שנעטף בדף משולחן ערוך אורח

מדליונים

זופיה נלקובסקה

הוצאת הקיבוץ המאוחד - ספריית פועלים
מרץ 2017

אסנת לוי

הקובץ מדליונים הוא מן היצירות הראשונות והחשובות ביותר שהעמידה הספרות הפולנית אחרי מלחמת העולם השנייה. את שמונת הסיפורים כתבה זופיה נלקובסקה בשנת 1945 ובשנת 1946 הם יצאו לאור. זופיה נלקובסקה נמנתה עם חברי "הוועדה המרכזית לחקר פשעי היטלר בפולין" ובמסגרת תפקידה נטלה חלק פעיל בחקירה ובגביית עדויות מנאשמים, עדים וקורבנות. סיפורי הקובץ מבוססים על עדויות אמת שנחשפה אליהן מיד עם תום המלחמה. שום דבר לא יכול היה להכין אותי לספר הדקיק הזה שאילץ אותי לנשום עמוק פעמים רבות במהלך הקריאה. כולנו מכירים את סיפורי השואה, ההתעללות הנאצית, הזוועות והרציחות, אך ספר זה אווז ומטלטל את הקורא אל תהומות הרוע הבלתי נתפס.

בסיפור "ליד מסילת הרכבת" מתוארת הדרך בה ניסו אסירים לברוח מרכבות המוות של הנאצים: "האפשרות היחידה להימלט הייתה לשבור קרשים ברצפת הקרון. בצפיפות האנשים הדחוסים, המורעבים, המסריחים והמלוכלכים, זה נראה כמעט כבלתי ניתן לביצוע. רק בקושי אפשר היה אפילו לזוז. עיסה אנושית סמיכה, מטולטלת בקצב סוהף של הרכבת הסתחררה והתנוודדה במחנק של סחי וחשיכה. אבל אפילו החלשים, המפוחדים, אלו שלא יכלו לחלום על בריחה, הבינו שיש להקל את הדבר על אחרים. הם נטו הצידה... כדי לאפשר לאחרים לצאת אל החופש" (עמוד 37).

רובם לא הצליחו ונהרגו תוך כדי ניסיון הבריחה, או נרצחו ביריות מעט אחרי כן, ולעתים מתו ביער. המרואיין המספר היה עד ראייה לאישה שהצליחה לברוח בהותירה מאחור את בעלה. היא נפצעה ברגלה ועמדה פצועה וחבולה ליד מסילת הרכבת. האזרחים הבינו כמה מדובר אך רובם לא היו מוכנים להגיש לה עזרה מפחד היהרג, מלבד שני אנשים, איש ואישה. האחד הביא לה וודקה וסיגריות ואף נותר לשבת לידה ואילו האישה הביאה לה חלב ולחם.

"כשפקחה את עיניה בשעת דמדומים, לא היה לידה איש, זולת שני השוטרים... היא שוב אמרה שיירו בה, אבל ללא אמונה שיעשו זאת... השוטרים עדיין היססו. אחד ניסה לשכנע את האחר והלה ענה: אז אתה בעצמך.

ואז שמעה קול של צעיר: נו, אדון, אז תן לי... אחד השוטרים הוציא אקדח מנרתיקו והושיטו לאלמוני... הם שמעו ירייה והסבו פניהם בתיעוב. כבר עדיף היה לקרוא למישהו, לא כך, כמו איזה כלב" (עמ' 41-42).

בסיפור "דבורה זלונה" מרואינת אישה ששרדה את הזוועות, "אני בת שלושים וחמש, רק שאני נראית ככה. אין לי שיניים, אין לי עין..." (עמוד 45).

את העין איבדה כי ירו בה, את השיניים מכרה כדי לאכול. סיפור זה מעורר הערצה לאישה זו, שלמרות כל מה שעברה, התאוה לחיים קוננה בה והיא החזיקה מעמד בכוחות על-אנושיים עד בוא יום השחרור המיוחל.

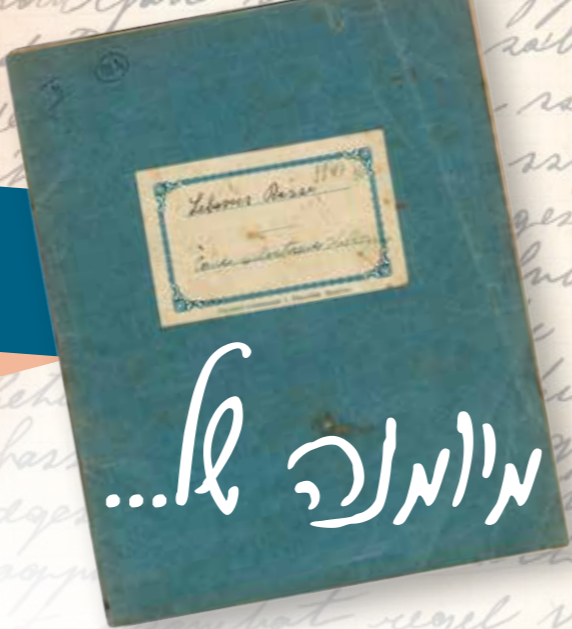
בסיפור החותם את הספר, "מבוגרים וילדים באושוויץ" נלקובסקה נוקטת בטון אישי יותר ועוסקת במאורעות מחנה ההשמדה אושוויץ. בין היתר היא מתייחסת לפן הכלכלי של המלחמה, לחמדנות הצורך הנאצי ולבזיות המתים: "רכבות עמוסות בסחורה היו יוצאות לרייך. יהלומים שהופרדו מטבעות הועברו בבקבוקים מפוקקים. גם קרונות של ארגזים מלאים במשקפיים, בשעונים, בפודריות, במברשות שיניים - לכל דבר היה ערך משלו" (עמוד 64).

המחברת מדגישה שבני אדם ביצעו את הפשעים המחרידים המתוארים בספר ותוהה על פשרה של אכזריות זו. לסיום היא מתארת את ד"ר אפשטיין שואל שני ילדים קטנים באושוויץ היושבים על הדרך ומזיזים מקלונים קטנים המונחים על החול: "מה אתם עושים כאן ילדים?" וקיבל תשובה: "אנחנו משחקים בשריפת יהודים" (עמוד 69).

הספר מדליונים הוא פנינה ספרותית והיסטורית חשובה ביותר. הספר תורגם עד כה לשמונה-עשרה שפות. כעת, כשבעים שנה לאחר פרסומו המקורי, הוא מתורגם לראשונה לעברית. למרות הקושי הרגשי הגדול שמעורר הספר, הוא מומלץ במיוחד בזכות העדויות ממקור ראשון המופיעות בו ואשר נכתבו מיד עם תום המלחמה. אין ספק שבעים שנה הוא פרק זמן ארוך מידי לתרגומו לעברית של ספר כה רלוונטי, אך עדיף מאוחר מאשר לעולם לא.

חפצים מדברים

יעל זיק

מיומנה לא...

אותה משל היה שם בעצמו. רחל מתארת את דרך הייסורים, השהייה הממושכת במחנה ברגן בלזן, ההמתנה במחנה ההכשרה והחשש שמא לא נשאר איש מבני משפחתה בחיים.

"לאן לוקחים אותנו, לא ידעתי מה לענות כי לא ידעתי תשובה... השבתי כי לצערי אין לי כאן אף אחד מלבד בורא העולם..."

היומן הינו מסמך מרגש הפורש את עולמה הפרטי של רחל ומתאר אהבת נעורים בצל אותה תקופה, את הבדידות והמרחק ממשפחתה. הוא כתוב בצורה אותנטית, ללא מעצורים, כאשר רחל כותבת את אשר על ליבה.

"עכשיו אנחנו כאן בשוויץ, כארבעה חודשים אנחנו כבר כאן ורק עכשיו הגעתי לכך שאקדיש מעט זמן לכתיבה. שתישאר למזכרת... אני חוזרת לליל הסדר, אני מודאגת מאוד בשל הורי היקרים וכל משפחתי שאינני יודעת דבר על מצבם. האם יכולים להשיג שם מצות לפסח? האם יש להם בכלל מה לאכול?"

גם בתוך התופת, רחל כותבת על אהבתה לבחור "ההוא", שלימים הפך לבעלה. "היה בחור אחר שמאוד מצא חן בעיני, גם היום. אבל, אף אחד לא יודע מזה מלבד, גם הוא עצמו לא... הוא עלה לחדרי והציע שנלך לטייל מעט, אבל הוא הוסיף גם שאני אבוא לבד. אף פעם לא אמר לי שאני אבוא לבדי..."

ואולי ראוי לסיים בציטוט המופיע ביומן מתוך נאום שנאמה במחנה ההכשרה, לקראת העלייה לארץ ישראל, בזמן שעדיין השתוללה המלחמה: "אחיותינו ואחינו, אסור לאבד את התקווה. עוד תראו איזו ארץ יפה נבנה, איזה עם נהיה. אויבינו לא יוכלו להתמודד אתנו ואם ירצו להתמודד, התגונן ולא נבייש את עמנו".

"סבתא רחל"

כל עדר הרחלים, עולים לקראתך, כולם ילדיך הם... דברים מרגשים אלו נאמרו בעת מתן שם לנינתה של רחל, הדר רחל. רחל חיה שיוביץ נולדה בשנת תרפ"ב, 1922, בעיירה אינטער אפשה שבצ'כוסלובקיה.

רחל, נערה בת 18, נשלחה על ידי הוריה לבודפשט בזמן הרדיפות, ניצלה וזכתה לעלות לארץ ישראל ולהקים משפחה ואילו מרבית בני משפחתה נספו בשואה. בתה של רחל, ציפי ורש, מספרת כי בבית דיברו על השואה אך על קיומם של היומנים של אימם כלל לא ידעו.

רק לאחר מותה מצאו בני משפחתה את יומניה שהוחבאו במשך שנים רבות. קריאת היומנים פתחה צוהר לעולמה של רחל: כיצד קבלה את מקומה ברכבת קסטנר? ומה עבר עליה עד שהגיעה לארץ ישראל?

"ריבונו של עולם, להתחיל בשבת לנסוע? עד שמישהו הכריז שאם נוסעים לדרך ארוכה מותר גם בשבת להתחיל בנסיעה. הרכבת נסעה מהר מאוד, הלילה כבר ירד, החושך שולט בכל הנוסעים ילדים ומבוגרים בישיבה... עם עלות השחר מתחיל היום להאיר, ניתן להציץ החוצה ולנסות לראות את מקומות הימצאותנו..."

היומן, שנכתב בהונגרית שוטפת, כולל שלוש מחברות בעלות כריכה כחולה המקפלות בתוכן את עולמה של רחל בתקופה ההיא. רחל כותבת את יומנה בזמן הנתון ואולי בכך ייחודיותו - אין הוא כתוב ממרחק השנים והקורא יכול לחוש את הקורות

רחל חיה שיוביץ

חודש הספר

במכון שואה ואמונה
'שם עולם'

מבצע מיוחד על ספרי עדות

4 ב-160 ₪

אחד ב-45 ₪

◆ ספר ילדים ◆

ספרי עדות

ציפי של הבובה

סיפורה של ציפי כהן

חלום אחד באשוויץ

סיפורו של יצחק כהן

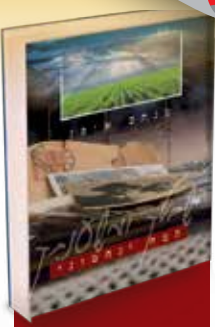
חלקי בארץ החיים

סיפורו של אברהם כרמי

שני חיי שרה

סיפורה של שרה ססלר

המה ינחמוני

סיפורו של הרב מנחם אופן

חייטני

פרקי חיים ואור בצל המוות יעקב קריגר

160* ₪

לכל הסידרה (5 ערכות)

אחד ב-40 ₪

סדרת יחידות לימוד מנהיגות רבנית בתקופת השואה

הרבי מראדז'ין

מנהיגות פורצת דרך

רב דר' ליאו בק

מנהיגות והגות

חסידות גור

ממנהיג למנהיגות

הרב קרליבך

מתורה עם דרך ארץ עד מחנה ריכוז

הרב ניסנבאום

מנהיג בין עולמות דמותו של מנהיג המזרחי בפולין

* המחיר אינו כולל משלוח

סיור מוזיאלי, עיוני וחוויתי
במכון 'שם עולם'

מתבוננים בשורשים

סדנאות והרצאות במגוון נושאים:

חיי תרבות ורוח בעולם של תוהו | מנהיגות רוחנית ומעגלי פעולה | זהות, זהויות ומגדר | משבר אמונה במהלך השואה ולאחריה

סיור ב"שורשים מרחב התבוננות"

בו המוצגים מספרים לנו את סיפור האמונה ועוצמות החיים בתוך התופת

חן אל נבכי הנפש והרוח שבשואה

מועדי הסיורים בתיאום מראש | הסיור מיועד לקהילות, משפחות ופרטיים

לפרטים והזמנות: מכון שם עולם כפר הרואה ע"י חדרה 38955

טל: 04-6301637, פקס: 04-6365929 • shemolam@shemolam.org.il • www.shemolam.org.il